

JAAKKO HÄKKINEN ja MINERVA PIHA

Kantasaamesta eteläkantasaameen, osa 2

Äännehistorian todisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä

1 Johdanto

Sananjalassa kolme vuotta sitten julkaistussa ensimmäisessä osassa käsitelimme eteläsaamen eriytymistä muista saamelaiskielistä kantaskandinaavisten lainasanojen valossa. Esitimme lainasanoissa näkyvien äännekorvausten ja niissä ajan kuluessa havaittavien muutosten perusteella, että eteläsaameen johtava kantamurre olisi eronnut ensimmäisenä myöhäiskantasaamelaisesta yhteydestä muihin saamelaiskieliin johtavien linjojen jatkaessa vielä yhdessä myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen. Skandinaavisten kielten kronologiaan perustuen esitimme myös absoluuttisen ajoituksen tälle eriytymiselle: eteläkantasaame näyttäisi alkaneen eriytyä jo suunnilleen vuoden 200 jaa. tienoilla. (Piha-Häkkinen 2020.)¹

Tässä artikkelissa keskitymme yhtenäisen myöhäiskantasaamen (MKSa-1) jälkeiseen äännehistoriaan: mitkä äännekorvaukset voidaan sijoittaa siihen kielilinjaan, jota kutsumme eteläkantasaameksi (EKSa), ja mitä äännekorvauksia on tapahtunut siinä kielilinjassa, joka yhdistää kaikkia muita saamelaiskieliä ja jota kutsumme myöhäiskantasaamen toiseksi vaiheeksi (MKSa-2). Esittelemme myös, miten äännekorvaukset ja germaanisten ja skandinaavisten lainasanojen äännekorvaukset asettuvat kokonaiskronologiaksi toisiinsa nähden.²

Eteläisten saamelaiskielten äännehistoriaa on tutkittu tähän saakka melko sirpaleisesti ja keskittyen yksittäisiin äännepiirteisiin (esim. Bergsland 1995, 10; Larsson 2013). Yleissaamelaisen äännehistorian esityksissäkkin eteläiset kielet ovat jääneet sivurooliin

1 Edellisessä artikkelissa kirjoittamisesta otti päävastuun Minerva Piha (Piha-Häkkinen 2020), kun taas tässä julkaistavasta äännehistoriaosuudesta päävastuun otti Jaakko Häkkinen. Kumpikin kirjoittajista on osallistunut kummankin osan suunnitteluun ja muokkaamiseen.

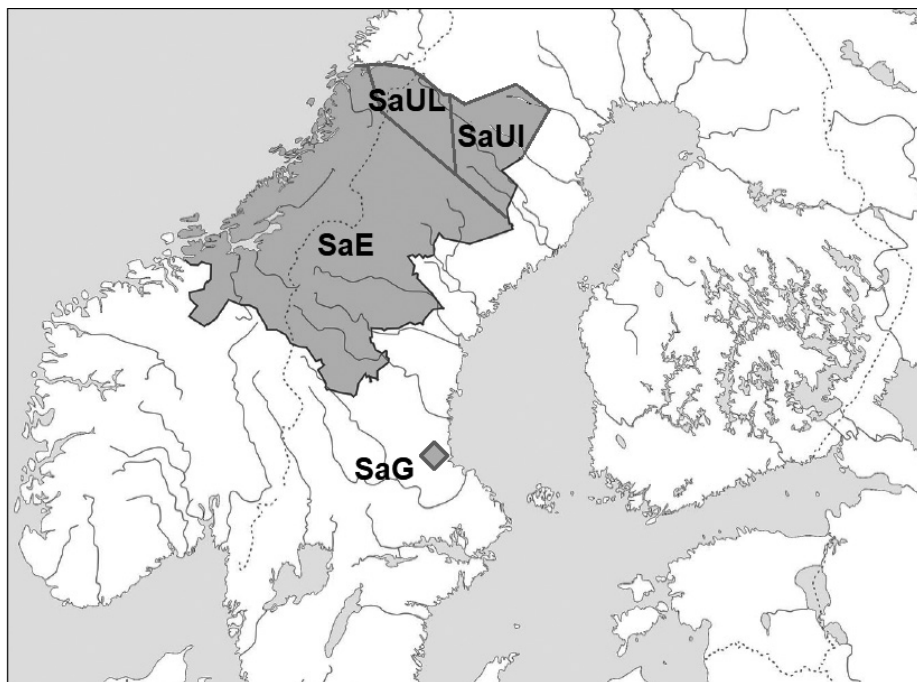
2 Kiitämme Ante Aikiota ja anonyymeja arvioijia näinä monina työstövuosina saamastamme asiantuntevasta, perusteellisesta ja rohkaisevasta palautteesta.

(Korhonen 1981; Sammallahti 1998), vaikka Pekka Sammallahti listaa eräitä etelä- ja uumajansaamen yhteisiä ja omia äännekehitelmiä (Sammallahti 1998, 7–8, 22–26). Synkronisista äänneopin kuvauksista tietysti saa myös diakronista tietoa (esim. Hasselbrink 1944; Bergsland 1946), mutta tähän saakka on puuttunut systeemisenä kokonaisuutena rekonstruoitu äännekehitys myöhäiskantasaamesta eteläsaameen ja uumajansaameen. Eteläsaamen erityisyyttä saamelaiskielten joukossa on kyllä korostettu aiemminkin, esimerkiksi lumisanojen perusteella (Magga 2014).

1.1 Tutkittavat kielet ja aineistot

Tarkastelu keskittyy eteläisiin saamelaiskieliin: uumajansaameen, eteläsaameen ja sammuneeseen gävlensaameen. Emme tässä yhteydessä käsittele uumajan- ja eteläsaamen kirjavaa murrevariaatiota emmekä näiden kielten välistä rajanvetoa vaan keskitymme kirjakieliin ja vain sellaisiin äännekehitelmiin, jotka ovat yhteisiä kaikille uumajansaamen ja eteläsaamen murteille sekä gävlensaamelle.

Kuvan 1 kartassa uumajansaamen ja eteläsaamen välinen summittainen raja perustuu Håkan Rydvingin päivitettyyn näkemykseen (Rydving 2016), ja länsi- ja itäuumajansaamen välinen summittainen raja perustuu Lars-Gunnar Larssonin näkemykseen (Larsson 2012). Näiden kieli- ja murrerajojen kulusta on erilaisia näkemyksiä, ja korostamme raja-
viivojen suurpiirteisyyttä.

Kuva 1. Eteläiset saamelaiskielet (kartta muokattu julkaisusta Piha 2020, 18).

Tuoreena aineistona käsittelyssämme on mukana eteläsaamen ja uumajansaamen murteista monin tavoin poikkeava gävlenäsaame, jonka aineisto perustuu luonnontieteilijä Per Holmbergerin vuoden 1775 tienoilla Gävlen seudulta keräämään yli 1600 sanan sanalistaan, jonka Lars-Gunnar Larsson on äskettäin julkaissut laajan analyysin kera (Larsson 2018). Käytämme nimitystä gävlenäsaame, koska alue, jolta kielen aineisto on kerätty, sijaitsee Norlannin pääalueen eteläisimmässä kärjessä Gävleborgin läänissä. Alueen suurin ja tunnetuin kunta on Gävle, jonka alueeseen nykyään kuuluu myös Tolvforsin ruukki, missä asuessaan Per Holmberger on todennäköisimmin sanalistansa kerännyt. Sitä kauempana pohjoisessa tai sisämaassa olevat seudut eivät enää vastaa sitä luonnomaantieteellistä kuvaa, jonka sanalistasta saa. (Larsson 2005; 2018, 211–213.)

Gävlenäsaamen aineisto eroaa muista siinä, että sen kirjasi ylös ilmeisesti saamea osaa maton ruotsinkielinen oman aikansa ruotsin kirjoitustapaa seuraten. Seuraamme gävlenäsaamen kirjoitusasun tulkinnessa Larssonin analyysiä. Emme rekonstruoi gävlenäsaamen sanoille fonologisia äänneasuja vaan pitäydymme kerääjän alkuperäisessä kirjoitusasussa, jonka merkitsemme kulmasulkeisiin: *⟨sana⟩*. Luultavasti gävlenäsaamen sanalista on kerätty useilta informanteilta, ja sanastossa on havaittavissa myös jonkin verran äänneellistä variaatiota, josta merkittävä osa saattaa selittyä nopean ja hitaan puheen vaihtelusta (esimerkiksi sananloppuinen *ē > ⟨i⟩ tai ⟨ie⟩ ja konsonanttiyhtymän osien välissä näkyvä epenteettinen vokaali tai sen puuttuminen).

On periaatteessa mahdollista, että mukana on jälkiä myös todellisista murre-eroista, mutta sellaisten todentaminen jälkikäteen on hankalaa. Meille riittää se, että myöhäiskantasaamen äänneiden enemmistöedustus gävlenäsaamessa voidaan johtaa rekonstruoidaksemme eteläkantasaamesta, eikä analyysin kannalta ole olennaista, mikä selitys vähemmistöedustusten takana loppujen lopuksi on.

Kun tarkoituksena on selvittää yhtenäisen myöhäiskantasaamen jälkeisiä äänne muutoksia, tarkasteltavilla sanoilla täytyy olla riittävän korkea ikä ja laaja levinneisyys saamelaiskielissä. Siksi perusaineistomme käsittää Juhani Lehtirannan Yhteissaamelaisen sanaston (2015 [1989]) ne sanat, joilla on säilynyt vastine eteläsaamessa ja uumajansaamessa, mutta huomioimme myös Barrukin sanakirjasta (2018) löytyvät uumajansaamen vastineet niissä tapauksissa, joissa Lehtiranta ei anna kielestä vastinetta. Tästä syystä vertailuaineisto keskittyy toisen tavun vokaalien osalta vain yleisiin ja perusmuodoissa esiintyviin: *ē, *e ja *ō. Lähinnä kolmitavuisissa ja pidemmissä taivutusmuodoissa esiintyvät toisen tavun vokaalit *ā, *i ja *u sekä niiden vaikutus ensitavun vokaaliin jäävät tämänkertaisen tarkastelun ulkopuolelle.

Esimerkkisanat on päivitetty nykyisten kirjakielten mukaisiin asuihin. Eteläsaamen osalta tässä on hyödynnetty Giellateknin verkkosanakirjaa *Nedtedigibaakoeh*. Uumajansaamen osalta käytämme sanakirjaa *Báhkuogirjje* (Barruk 2018). Sellaiset uumajansaamen sanat, jotka puuttuvat Barrukin sanakirjasta mutta esiintyvät Wolfgang Schlachterin Malän murteen (yhden idiolektin) sanakirjassa (Schlachter 1958) ja siten Lehtirannalla (2015 [1989]), on päivitetty kirjakielen ortografian mukaisiksi Juha Kuokkalan muunto- taulukon pohjalta (Kuokkala 2020).

Eteläsaamen murteiden osalta tärkeä sanakirja on Gustav Hasselbrinkin kolmiosainen *Südlappisches Wörterbuch* (Hasselbrink 1981–1985). Äänteiden foneettisista reaalistumista tietoa antaa Eliel Lagercrantzin *Lappischer Wortschatz* (1939) eteläsaamen useiden murteiden ja uumajansaamen Sorselen murteen osalta. Jo mainittu Schlachterin sanakirja taas antaa foneettista tietoa uumajansaamen Malån murteen osalta, Gustav Hasselbrinkin tutkimus *Vilhelminalapskans ljudlära* (1944) eteläsaamen Vilhelminan murteen osalta ja Knut Bergslandin *Røros-lappisk grammatikk* (1946) eteläsaamen Rørosin murteen osalta.

Konkreettinen aineistomme on taulukkomuotoinen sanalista, joka sisältää uumajansaamen, eteläsaamen ja gävlelsaamen vastineet ja jossa myöhäiskantasaamen rekonstruktio on ryhmitelty vokaalikombinaatioittain (eli ensi- ja toisen tavun vokaalien yhdistelminä) ja tavarakenteittain (umpinainen ensitavu = pitkä keskuskonsonantisto; avonainen ensitavu = lyhyt keskuskonsonantti). Näin vokaalien enemmistöedustus kussakin äänneympäristössä on helppo havaita, mutta myös konsonanttien enemmistöedustus on silmä-määräisesti selvitetävissä. Tässä tarkastelussa esitetään sanaesimerkkejä vain sen verran kuin on tarpeen kunkin rekonstruktion osoittamiseksi. Harvinaisempien äänteiden osalta lisäesimerkkejä uumajansaamen ja eteläsaamen osalta on voitu ottaa Yhteissaamelaisen sanaston (Lehtiranta 2015 [1989]) sellaisista sanoista, joilla ei ole vastinetta gävlelsaamessa. Jos lähdettä ei erikseen mainita, sana löytyy Lehtirannalta.

1.2 Menetelmä ja käsitteet

Äännehistoriallinen rekonstruktio perustuu tarkasteltavien kielten sana-aineiston vertailuun äänne kerrallaan, ja sen lähtökohtana on nykyisten saamelaiskielten perusteella rekonstruoitu myöhäiskantasaame. Eteläkantasaame on se rekonstruktio, joka edustaa kolmen eteläisen saamelaiskielen viimeistä yhteistä kehitysvaihetta. Sellaiset äänne-muutokset, jotka eivät ulotu enää kattavasti kaikkiin kolmeen kieleen, jäävät tämän tarkastelun ulkopuolelle.

Äännehistoriallinen analyysi voi tuottaa eri tavalla rajattuja kielimuotoja kuin yhteisten sanojen lukumäärään perustuva vertailu. Kyse ei kuitenkaan ole ristiriidasta, koska nämä tasot kertovat eri asioista: äännehistorian taso osoittaa kielimuotojen polveutumisen yhteisestä kantamurteesta, kun taas sanaston taso kertoo pitkään jatkuneesta yhteydestä puhuma-alueiden välillä.

Näiden tarkastelutasojen erillisyyden ja keskinäisen riippumattomuuden vuoksi on tärkeää käyttää niiden kohteista erilaisia nimityksiä. Sana *kieli* viittaa sanaston kautta määrittävään enimmäksi synkroniseen yksikköön, koska kielen rajauksen kriteerinä käytetty keskinäinen ymmärtäminen on pääasiassa sanatason ilmiö. Äännehistorian tasolla diakroninen syvyys jaetaan *kantamurteen* ja *muinaismurteen* tasoihin, jälkimmäisen ollessa näistä myöhäisempi, suppeampi ja usein rajaukseltaan lähempänä synkronista *kieltä*. Usein kantamurteesta polveutuu useampia muinaismurteita.

Kolmas eroteltava kielentaso sanaston ja äänne-muutosten lisäksi on lainasanoissa havaittavien äännekorvausten taso. Artikkelin edellisessä osassa (Piha–Häkkinen 2020) otimme lähtökohdaksi Ante Aikion (2012, 77) esittämän kantasaamea seuranneen

kolmijaon lounaiseen, luoteiseen ja itäiseen ”murteeseen”, koska se perustui nimenomaan lainasanoissa näkyviin äännekorvauksiin eli samaan tasoon, jota tuolloin tutkimme. Äänne­muutosten tasolla jakolinjat saattavat kuitenkin kulkea eri kohdassa kuin äännekorvausten tasolla. Tarkastelumme perusteella esimerkiksi piitimensaame on äänne­muutosten tasolla kehittynyt luoteisesta kantamurteesta yhdessä luulajansaamen ja pohjoissaamen kanssa siitä huolimatta, että lainasanoissa näkyvien äännekorvausten osalta se näyttäisi Aikion mukaan ilmeisesti kuuluvan uumajansaamen ja eteläsaamen kanssa samaan lounaiseen yksikköön (taulukko 1). Äännekorvausten tason yksikön nimityksenä meillä on esimurre. Tämän uuden nimityskäytännön mukaan edellisessä tarkastelussamme kyse olisi siis ollut esimurteesta eikä vielä kantamurteesta kuten tässä tarkastelussa.

Taulukko 1. Eri kielentasojen tulokset voivat poiketa toisistaan, mutta ne eivät voi kumota toisiaan.

\ Yksikkö	Eteläsaame	Länsiuumajan- saame	Itäuumajan- saame	Piitimensaame
Kielentaso \				
Kieli (sanasto)	Eteläsaame	Uumajansaame	Uumajansaame	Piitimensaame
Muinaismurre (äänne­muutokset)	Muinais- eteläsaame	Muinais- uumajansaame + muinaiseteläs.?	Muinais- uumajansaame	Muinais- piitimensaame
Kantamurre (äänne­muutokset)	Etelä- kantasaame	Etelä- kantasaame	Etelä- kantasaame	Luoteis- kantasaame
Esimurre (äänne­korvaukset)	Lounainen	Lounainen	Lounainen	Lounainen

Esimurre edustaa usein varhaisempaa eriytymisen vaihetta: kieliyhteisöt olivat jo alueellisesti eriytyneet, mutta erottavia äänne­muutoksia ei vielä ollut tapahtunut. Esimerkiksi kantaauralin jakautumisprosessi näyttää osoittavan, että esimurteiden vaihe edeltää kantamurteiden vaihetta (Häkkinen 2023). Samoin näyttää rinnakkaisten johdosten perusteella siltä, että saame ja itämerensuomi olivat alueellisesti eriytyneitä esimurteita jo paleogermaanisten lainasanojen kaudella, vaikka äännehistoriallinen rekonstruktio­tas­o oli vielä sama:

SaE *guehpere* ‘poron sorkka’ < MKSa-1 **kuopērē* < VKSa **kapa-ra* (Aikio 2009, 254)
Sm *kavio* ‘kavio’ < MKSm **kapja* < VKSm **kapa-ja* (Kallio 2015, 29) ← PaG **kāpa-*
‘sorkka, kavio’ > KG **χōfa-* > En *hoof* ~ Ru *hov*

Viimeinen kaikille saamelaiskielille yhteinen kantakieli on myöhäiskantasaame, ja kantamurre on kantakieltä välittömästi seuraava vaihe. Vertailun kannalta olennaisia kantamurteita nimitämme eteläkantasaameksi (josta polveutuvat etelä-, uumajan- ja

gävlenaame) ja luoteiskantasaameksi (josta polveutuvat piitimen-, luulajan- ja pohjoissaame). Nimitystä eteläkantalappi on aikaisemmin eri yhteydessä käyttänyt Mikko Korhonen: hän viittasi sillä hypoteettiseen Etelä-Suomessa puhuttuun saamelaiseen kantamurteeseen, joka olisi eronnut pohjoisemmasta kantamurteesta, jonka jälkeläisiä olisivat kaikki nykyiset saamelaiskielet (Korhonen 1981, 49–50).

Vertailun ulkopuolelle jäävät muut kuin kaksi läntisintä saamelaista kantamurretta. Saamelaiskielten uusi sukupuu esitetään kuvassa 3 alaluvussa 5.1.

2 Oletetut länsisaamelaiset ääntenmuutokset

Perinteisesti saamelaiskielet on ryhmitelty itäisiin ja läntisiin kieliin, ja eteläsaame on luokiteltu muun länsisaamen yhteyteen (esim. Korhonen 1981, 18; Sammallahti 1998, 6; tutkimushistoriasta Rydving 2013). Jako itä- ja länsisaameen on kuitenkin lähinnä yleisvaikutelmaan tai satunnaisesti valittuihin yksittäisiin piirteisiin perustuva, eikä saamelaisia kantamurteita ole tähän saakka vielä kattavasti rekonstruoitu.

Kirjoitamme oletetuista länsisaamelaisista ääntenmuutoksista, koska on arvioitava kriittisesti, löytyykö äännehistoriasta tukea näin laajalle länsisaamelaiselle kantamurteelle, vai pitäisikö eteläiset saamelaiskielet erottaa luoteissaamelaisista kielistä (piitimen-, luulajan- ja pohjoissaame). Selvimät luoteissaamelaisia kieliä yhdistävät ääntenmuutokset ovat seuraavat:

1. *šC > *jhC
2. *cC > *sC, *ćC > *šC
3. *m > *ʔm (> *bm), *n > *ʔn (> *dn), *ŋ > *ʔŋ (> *gŋ) vahvassa asteessa
4. *e > *a kaikissa tavuissa³

Näistä neljästä muutoksesta eteläsaame on osallistunut vain ensimmäiseen, eikä se vielä yksinään riitä perustelemaan eteläsaamen polveutumista luoteiskantasaamesta. Tiedetään, että esimerkiksi nasaalin ja obstruentin yhtymiä koskevat denasalisaatiomuutokset (*mp > *bb, *nt > *dd, *ŋk > *gg, *nc > *ʒʒ, *ńć > *ʒʒ) ovat levinneet sekundaaristi inarin- ja koltansaameen sekä keminsaamen murteisiin vasta 1500-luvulla (Sammallahti 1998, 194), joten yksittäisen jaetun ääntenmuutoksen kohdalla on huomioitava sekundaarisen leviämisen mahdollisuus. Denasalisaatio saattaisi siksi alueellisin perustein olla alkuaan luoteiskantasaamelainen muutos, mutta koska eteläisissä saamelaiskielissäkään sitä ei voida osoittaa sekundaariseksi, on se jätetty edellä esitetyn listan ulkopuolelle.

3 Eräissä murteissa nähdään *e*- tai *i*-edustusta, mutta nämäkin tapaukset voitaneen selittää **a*:sta lähtien sekundaarisiksi korkeusassimilaatioiksi, koska niitä esiintyy tavunloppuisen **j*:n ja **v*:n edellä (Sammallahti 1998, 19) tai toisen tavun **i*:n ja **u*:n edellä (Sammallahti 1998, 20). Pohjoissaamen itämurteissa toisen tavun **e* edustuu laadultaan *a*:sta poikkeavana vokaalina (Ante Aikion kommentti), mutta se saattaisi eräiden muiden piirteiden tavoin periytyä aikaisemmasta, inarinsaamea muistuttavasta substraattikielystä.

Toinen eteläisille ja luoteisille saamelaiskielille yhteinen piirre on, että kahden eri nasaalin yhtymiin ja nasaaligeminaattoihin kehittyi preokkluusio, joka useimmiten edustuu homorgaanisena klusiilisenä alukkeena: $*\eta m > *ʔ\eta m > *bm$ | $*mn > *ʔmn > *bn$ | $*mm > *ʔmm > *bm$ | $*nn > *ʔnn > *dn$ | $*\eta\eta > *ʔ\eta\eta > *g\eta$. Eräissä murteissa edustus on yhä glottaalinen preokkluusio (Ante Aikion kommentti). Tätä nuorempana voidaan pitää edellä olevan listauksen kolmatta kohtaa eli pidentyneiden yksinäisnasaalien preokkluusiota. Ensinnäkin luoteiskantasaamessa preokkluusiota edeltää astevaihtelun synty (myöhäiskantasaame-2:ssa, ks. alaluku 3.4), jonka seurauksena lyhyet yksinäisnasaalit muuttuvat puolipitkiksi avonaisen toisen tavun edellä ($*n > *ñ$), ja eteläkantasaamessa sitä edeltää yksinäiskonsonanttien piteneminen ensitavun lyhyen vokaalin jäljessä ($*n > *nn$; ks. alaluku 4.2). Vaikka lopputulos saattaa näyttää samalta kummallakin taholla, siihen johtaneet muutosprosessit ovat ehdoiltaan erilaiset. Toiseksi preokkluusio puuttuu pidentyneiden yksinäisnasaalien edestä pitkän vokaalin jäljessä esimerkiksi uumajansaamen Tärnan murteessa (Ante Aikion kommentti), mikä viittaa ilmiön myöhäisempään leviämiseen sinne.

Myös oletettujen länsisaamelaisten piirteiden erilaiset levinneisyydet eteläisissä saamelaiskielissä vahvistavat käsityksen näiden alkuaan luoteiskantasaamelaisten äänne­muutosten sekundaarisesta leviämisestä eteläisiin kielimuotoihin: eteläsaamessa on tapahtunut vain yksi muutos, gävlen­saamessa kaksi muutosta ja (itä)uumajansaamessa kolme muutosta:

1. MKSa-1 **leašk̄* 'kaataa' > LKSa **leajhk̄* ~ SaU *leäjkkuo* ~ SaG *leikoa* ~ SaE *leajhkodh*
2. MKSa-1 **käckē* 'purra' > LKSa **kākē* ~ SaU *gásskiet* ~ SaG *gaskiät* vs. SaE *gaetskedh*
3. MKSa-1 **pānē* 'hammas' > LKSa **pādñē* ~ SaU *bádnie, bānnie* vs. SaG *banie* ~ SaE *baenie*
4. MKSa-1 **pēsē* 'pyhä' > LKSa **pasē* vs. SaU *bissie* ~ SaG *bissia* ~ SaE *bissie*

Seuraavissa luvuissa esitämme neljä äänne­muutosta, jotka ovat tapahtuneet kaikkien muiden saamelaiskielten paitsi eteläisten kielimuotojen yhteisessä kantakielessä (luku 3), ja viisi äänne­muutosta, jotka ovat yhteisiä vain eteläisille kielimuodoille (luku 4). Luvun 3 neljästä muutoksesta kolmen yhteydessä esitetään myös vastaavien äänneyhtymien toisen suuntainen muutos eteläkantasaamessa, joten kaikkiaan eteläkantasaamelaisia muutoksia esitellään kahdeksan. Näitä jaettuja äänne­muutoksia vastaan levinneisydel­­tään epäyhtenäiset tai todistetusti myöhään levinneet ns. länsisaamelaiset yhtäläisyydet jäävät vähemmistöksi ja voidaan olettaa sekundaarisesti levinneiksi. Länsisaame osoittautuu pelkästään maantieteelliseksi käsitteeksi: kaikki läntiset saamelaiskielet eivät polveudu samasta kantamurteesta.

3 Myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen johtavat äänne muutokset

3.1 MKSa-1 *kj > MKSa-2 *vj ~ EKSa *kš

Sammallahti on kiinnittänyt huomiota siihen, että myöhäiskantasaamea edeltävä *kj-yhtymä edustuu saamessa kahdella eri tavalla. Suomen *raaja*-sanana vastine, MKSa-1 **ruokjē* 'teuraan osa/raaja', edustuu etelä- ja uumajansaamessa *kš:llisenä ja muualla saamessa *vj:llisenä.

MKSa-1 **ruokjē* 'teuraseläimen raaja'

> EKSa **rüökšē*⁴ > SaU *ruökssjie* ~ SaE *ruaksja* ~ SaG <*fliäsken ruäksi* 'sian kinkku'

> MKSa-2 **ruovjē* > SaP *ruovji* jne.

Nämä erisuuntaiset kehityslinjat eivät voi selittyä toistensa pohjalta, joten Sammallahti olettaa kaksi erillistä innovaatiokeskusta (Sammallahti 1998, 191). Levinneisyyden perusteella voidaankin pitää kehitystä *kj > *kš eteläkantasaamelaisena ja kehitystä *kj > *vj myöhäiskantasaamen toista vaihetta edustavana. Tästä muutoksesta ei ole helppo löytää lisäesimerkkejä, koska yhtymä *kj on ollut erittäin harvinainen.

Tässä yhteydessä on lyhyesti käsiteltävä eräitä analyysiin vaikuttavia eteläsaamen vanhassa sanastossa näkyviä äänne muutoksia. Ensinnäkin alkuperäinen *jv > *jj: **oajvē* > *äejjie* 'pää', **peajvē* > *biejjie* 'päivä, aurinko'. Tämän jälkeen alkuperäinen *vj > *jv: **sävje* > *saajve* 'maalainen olento', **tāvjä* > *daajvaj* 'usein'. Jälkimmäinen muutos on tapahtunut myös uumajan-, piitimen-, luulajan- ja turjansaamessa, mutta eteläsaamessa sen täytyy olla ensimmäistä muutosta myöhäisempi, koska vain yhdessä poikkeussanassa nähdään mahdollisesti muutosketju *vj > *jv > *jj: **čoajvē* > **čoajvē* > *tjäejjie* 'maha, vatsa'. Jos sitten eteläsaamen sanassa näkyy säilynyt vj, se todistaa myöhäisestä lainautumisesta. Tällainen on esimerkiksi sanassa MKSa-2 **jievje* → SaE *jyövje*, *jievje* 'vaaleanharmaa (poro)'.⁴

Myöhäiskantasaameen rekonstruoidaan vain seitsemän sanaa, joissa on ollut *kj-yhtymä (Itkonen 1982). Näistä vain kolmella on vastine saamessa, ja niistä yksi todisti edellä esitetystä äänne muutoksesta (MKSm **rakja* ~ MKSa-1 **ruokjē*). Toinen sana on MKSm **vakja* ~ MKSa-2 **vuovjē* 'kiila', jonka eteläsaamelaisen vastineen *vuevjedh* 'leventää vaatetta levennyskappaleella' säilynyt vj-yhtymä paljastaa myöhäiseksi lainasanaksi jostain toisesta saamelaiskielestä. Kolmas sana on MKSa-1 **tākjä* > MKSa-2 **tāvjä* 'taaja; usein', jonka vokaalisto paljastaa lainatuksi kantasaumesta (← K/MKSm **takja*). Sana voisi kyllä olla eteläsaamessakin vanhempi kuin vj-sanat, koska siinä on ehtinyt tapahtua muutos *vj > *jv (**tāvjä* > *daajvaj*), mutta lainautumista muista saamelaiskielistä ei voida silti sulkea pois, koska mainittu muutos on tapahtunut myös naapurikielissä. Sana olisikin voitu lainata itämerensuomesta vasta myöhäiskantasaame-2:een, koska myös kantaskandinavaavisissa lainasanoissa nähdään äännekorvausta *gj → MKSa-2 *vj (ks. alaluku 5.3). Kiistattomia vastaesimerkkejä rekonstruoimалlemme äänne muutokselle ei löydy, ja sen tueksi voidaan esittää myös toinen vastaavanlainen äänne muutos.

⁴ Merkitsemme eteläkantasaamessa syntyneitä takavokaalien etisiä allofoneja *ü, *ö ja *üö, vaikka ne lienevät olleet käytännössä pikemminkin puolietisiä.

3.2 MKSa-1 *tj > MKSa-2 *rš ~ EKSa *tš

Muutoksen *kj > *kš ~ *vj kanssa symmetrisenä ja ehdoiltaan jossain määrin samankaltaisena voidaan esittää äänneenmuutos *tj > *tš ~ *rš: nämä muutokset jakaisivat eteläkantasaamassa jälkikomponentti *j:n sibiloitumisen ja myöhäiskantasaamen toisessa vaiheessa alkukomponentin heikentymisen (ks. Sammallahti 1998, 191).

MKSa-1 *nuotjō 'nuotio, kokko' (Aikio 2009, 124–127)

- > EKSa *nuotšō > SaU nuadssjuo, nuadssjuo ~ SaE nãatsja, nãarsjoe ~ SaG Ø
- > MKSa-2 *nuoršō > SaP nuoršu

MKSa-1 *šuoťjōj 'jokin sorsa/lintu' (Aikio 2009, 126)

- > EKSa *šuoťōj > SaU sjuadssjuoj ~ SaE Ø ~ SaG Ø
- > MKSa-2 *šuuršōj > SaP *šuurš(š)u

Eteläkantasaamen äänneyhtymän tarkkaa rekonstruointia haittaa se, että vain ensimmäinen sana löytyy eteläsaamesta, missä sillä on kirjava edustus (esim. H nãaddjaa, R nãarsjaa, Ok nãassjaa; Hasselbrink 1981–1985, 1012, 1014). Kuitenkin eteläkantasaameen lienee rekonstruoitava *tš-yhtymä eikä *θš- tai *đš-yhtymää. Konsonantin etinen *đ tuottaa nimittäin seuraavanlaisen edustuksen:

MKSa-1 *keadkē 'kivi' > EKSa *keädkē > SaU geärggie, geädggie ~ SaE gierkie ~ SaG ⟨girgie⟩, ⟨jirgiä⟩, ⟨järgiä⟩

MKSa-1 *peaðñēs 'suksen jalansija' > EKSa *peädñēs > SaU biergies, biedgnies ~ SaE bearka ~ SaG Ø

MKSa-1 *čoadkē 'sotka, telkkä' > EKSa *čoadkē > SaU Malä tjädggie ~ SaE tjærkie ~ SaG Ø

Tämä edustus ei vastaa sanojen 'nuotio' ja 'jokin sorsa/lintu' antamaa kuvaa, jossa uumajansaamassa on kummassakin sanassa *dssj*. Konsonanttiyhtymän aloittavan *θ:n edustuksesta saamme käsityksen alkuperäisen *tk-yhtymän sisältävistä sanoista, jotka ainakin uumajan- ja eteläsaamen osalta ovat kehittyneet *θk-yhtymän kautta. Tosin samassa asemassa *t on heikentynyt myös eräissä muissa kielissä (*tk > SaL *rk ~ SaP *θk). Gävlen- saamen merkinnät eivät viittaa spirantisoitumiseen, mutta toisaalta emme tiedä, olisiko kirjuri osannut merkitä tätä äännettä erilleen /t/:stä. Ainakaan se ei edustanut /r/:nä gävlen- saamassa.

MKSa-1 *keatkē 'ahma' > EKSa *keät/θkē > SaU geätkkie, geärkkie ~ SaE gierhkie ~ SaG ⟨giätkie⟩

MKSa-1 *kietkēm(ē) 'kehto' > EKSa *kiet/θkēmē > SaU geätkkame, geärkkame ~ SaE gierhkeme ~ SaG ⟨giäkkom⟩

MKSa-1 *joatkē- 'jatkaa' > EKSa *joat/θkē- > SaU jätkkiet, järkkiet ~ SaE jaarhkedh ~ SaG Ø

MKSa-1 *kotkē 'muurahainen' > EKSa *kot/θkē > SaU gätkka, gärkka ~ SaE gārhe ~ SaG Ø

Jälleen ero rekonstruoimiimme alkuperäisiin *tj-sanoihin on selvä. Ainoaksi mahdolliseksi selitykseksi jäänee, että *tj-sanojen kohdalla kyse on eteläkantasaamassa *tš-yhtymästä,

jossa **t* ei ole muuttunut spirantiksi. Sen edustus muistuttaa jossain määrin affrikaatan **ć* edustusta mutta on pysynyt siitä erillään. Foneettisella tasolla ero näiden välillä on myös selvä: uumajansaamen **tš*-sanoissa *nuadssjuo* ja *sjuadssjuoj* on Schlachterin sanakirjassa [*dʹš*], kun taas alkuperäisen **ć*:n edustus merkitään [*htj*], [*χtj*] (Schlachter 1958).

Aikio on ehdottanut, että sanoissa **nuotjō* ja **šuoitjōj* olisi ollut jo myöhäiskantasaamassa **δš*, joka sitten olisi pohjoiskantasuomeen lainattaessa korvattu **tj*:llä sanassa **nootjo* (Aikio 2009, 124–127). Aikio ei kuitenkaan esitä muita esimerkkejä äännekorvauksesta MKSa **δš* → PKSm **tj* vaan vetoaa sananalkuiseen substituutioon MKSa-1 **ćO* → PKSm **jO* (josta Aikio 2009, 70). Pohjoiskantasuomessa kuitenkin esiintyi sanan sisällä **cc*, vaikka sanan alussa **c* oli jo muuttunut **s*:ksi, joten saamen **δš* olisi todennäköisimmin korvattu **cc*:llä. Niinpä pohjoiskantasuomen **tj* viittaa siihen, että myös saamassa näissä sanoissa oli pikemminkin **tj*-yhtymä. Lainanantajakieli olisi siten ollut jo varhainen tai vielä vanhakantainen.

3.3 Sananalkuinen MKSa-1 **θ* > MKSa-2 **t* ~ EKSa **fO*, **hE*

Sananalkuinen soinniton dentaalispirantti **θ* on langennut yhteen **t*:n kanssa myöhäiskantasaamen toisessa vaiheessa, kun taas eteläkantasaamassa nähdään mutkikkaampi kehitys:

MKsa-1: **θ* vs. **t* (**θuome* 'tuomi', **θāmpē* 'poron etujalan reisiluu', **θāpδē* 'perna', **θeŋes* 'varpu', **θemē* 'liima' vs. **tuoljē* 'talja', **tāktē* 'luu')
 > MKSa-2: **θ* > **t* (**tuome*, **tāmpē*, **tāpδē*, **teŋes*, **temē* = **tuoljē*, **tāktē*)
 > EKsa: **θ* > **fO* ~ **hE* vs. **t* (EKsa **fuome* > SaU Ø ~ SaE *foeme* ~ SaG ⟨*foämän*⟩ | EKsa **hābbe* > SaU *hābba* ~ SaE *haabpe* ~ SaG Ø | EKsa **heŋes* > SaU *dāgnase* ~ SaE *hingse* ~ SaG ⟨*hings*⟩ 'puolukka', ⟨*leverie hingse*⟩ 'mustikanvarpu' | EKsa **hibmē* > SaU *hibmie* ~ SaE *hipmie* ~ SaG Ø vs. EKsa **tüöljē* > SaU *duölljie* ~ SaE *dueljie* ~ SaG ⟨*duelie*⟩ 'porontalja' | EKsa **tāktē* > SaU *dākttie* ~ SaE *daektie* ~ SaG ⟨*irt daktie*⟩ 'kylkiluu')

Tähän piirteeseen on kiinnitetty huomiota jo kauan sitten (esim. Korhonen 1981, 129; Bergsland 1995, 10). Yhteissaamelaisessa sanastossa sananalkuiseksi äänneeksi rekonstruoidaan **δ* (Lehtiranta 2015 [1989]), koska kantaauralissa tämä äänne rekonstruoidaan **δ*':ksi. Saamelaiskielten edustuksen perusteella soinniton **θ* olisi perusteltu, ja tällaisena sen rekonstruoiivat myöhäiskantasaameen myös Korhonen (1981, 129), Sammallahti (1998, 199) ja Aikio (2022, 6).

Satunnaisissa sanoissa on etelä- tai uumajansaamassa *d*-edustus, joka selittyyneen lainaksi pohjoisemmista naapurikielistä (esim. EKsa **hāpδē* 'perna' > SaU *hābdādie* vs. LKsa **tāpδē* 'perna' → SaU *dābrrie* ~ SaE *daebrie*), mutta muuten edustus on eteläisissä kielissä *h* (lavean vokaalin edellä) tai *f* (pyöreän vokaalin edellä). Vaikka jälkimmäisestä löytyy perintösanaastosta vain yksi esimerkki, myös skandinaaviset lainasanat vahvistavat tämän jakauman. Larssonin (2013, 167) mukaan skandinaavisten lainasanojen soinnittoman **p*:n korvannut sananalkuinen äänne käyttäytyy eteläsaamassa aivan samoin kuin perintösanaaston **θ*: **f* esiintyy pyöreän vokaalin edellä ja **h* lavean vokaalin edellä (**fO* ~ **hE*).

Larssonin perustelu antaa tukea myöhäiskantasaamen *θ:lle, joka on foneettisesti sama äänne kuin skandinaavinen *þ. Larssonin mukaan vasta vanhojen skandinaavisten lainasanojen omaksumisen jälkeen olisi tapahtunut muutos *θ > *h, ja vielä myöhemmin eteläkantasaamessa olisi tapahtunut muutos *huo > *fuo. Tämän muutoksen jälkeen omaksutuissa lainasanoissa skandinaavinen *þ olisi korvattu suoraan *h:lla myös pyöreän vokaalin edellä eteläisissäkin kielissä (Larsson 2013, 171).

Larssonin hypoteesin testaamiseksi on tarkasteltava myös alkuperäisiä *f- ja *h-alkuisia sanoja. On olemassa skandinaavisia lainasanoja, joissa lähtökielen *f:ää vastaa saamessa sananalkuinen *f läntisissä kielissä ja *v itäisissä kielissä, riippumatta seuraavan vokaalin laadusta (ks. Aikio 2012, 76–77). Muissa saamelaiskielissä nämä sanaryhmät eivät sekaannu *θ-sanoihin, koska niissä *θ edustuu *t:nä, mutta eteläkantasaamen jatkajissa ensitavun pyöreän vokaalin sisältävät vanhat *θ-sanat ovat langenneet yhteen *f-alkuisten lainasanojen ryhmän kanssa.

Myös sananalkuista *h:ta tavataan läntisissä saamelaiskielissä jo varhain. Osa näistä sanoista on etäsukukielten tai lainanantajakielten perusteella alkuaan vokaalialkuisia, osa lainasanoista taas h-alkuisia. Nämä ryhmät ovat tasoittuneet eri suuntiin siten, että luoteis- ja eteläkantasaamessa on h kummankin ryhmän sanoissa, idempänä ei kummasakaan (osassa sanoista inarinsaame kuitenkin liittyy läntisempiin kieliin, mikä johtunee myöhemmästä pohjoissaamen vaikutuksesta). Kolmannen ryhmän muodostavat sellaiset sanat, joista ei tiedetä, onko niissä ollut alussa vokaali vai *h.

1. Vokaalialkuiset sanat:

KU *ipsi 'haju' > MKSa-1 *epsē > EKSa *häpsē- 'haistaa' > SaE hepsedh vs. *epsē- > SaI apsed
 Ims. *äkki- → EKSa *heäkke 'äkkiä' > SaE hiehke vs. *eakke > SaK jákk-
 Ims. *ulvo- → EKSa *holvō- 'ulvoa' > SaE (h)ulvedh vs. *olvō- > SaI olvod

2. *h-alkuiset sanat:

Ims. *hauta → EKSa *hävte 'hauta, kuoppa' > SaE haevtie vs. *ävtē > SaK äü 'dd
 Ims. *henki → EKSa *heägge 'henki' > SaE hiege vs. *jienke > SaI jiegga

3. Vokaali- tai *h-alkuiset sanat:

? → EKSa *hojke- 'lykätä, työntää' > SaU hājggat vs. *ojke- > SaI ujjad
 ? → EKSa *hoajpō- 'painia' > SaE hāajpodh vs. *oajpō- > SaT oajbad

Kuten esimerkeistä nähdään, *h esiintyy eteläsaamessa myös pyöreän takavokaalin edellä, eikä näissä sanoissa sananalkuinen *h ole muuttunut *f:ksi. Vaikkei esimerkksisanoissa olekaan *huo-alkuisia sanoja, herättää ihmetystä, miksi *h olisi muuttunut *f:ksi vain *uo:n edellä muttei *u:n, *o:n ja *oa:n edellä – etenkin kun *huo-alkuisten sanojen puuttumiselle on luonnollinen selitys. Sananalkuisen *uo:n eteen kehittyi jo myöhäiskantasaameen poeettinen *v, joten esimerkkejä sekundaarisesta sananalkuisesta *h:sta voi löytyä vain *o:n, *u:n ja *oa:n edeltä. Siksi vain myöhäiskantasaamen jälkeen lainatuissa sanoissa voisi edes teoriassa olla *huo-alku.

Koska lainasanoissa alkuperäiset *h ja *f ovat säilyneet erillään sekä pyöreiden että laveden vokaalien edellä, ei ole mahdollista olettaa sen paremmin muutosta *θ > *h > *fO

kuin muutosta *ʒ > *f > *hE. Uskottavinta on olettaa, että eteläkantasaamassa sananalkuinen *ʒ olisi suoraan jakautunut kahdeksi äännteeksi: *f:ksi pyöreän vokaalin edellä ja *h:ksi lavean vokaalin edellä. Kumpikin äänne oli jo tullut tutuksi lainasanojen mukana.

MKSA-1 *ʒuome ʼtuomiʼ > EKSA *fuome > SaU Ø ~ SaE foeme ~ SaG ⟨foämän⟩

MKSA-1 *ʒampe ʼporon etujalan reisiruuʼ > EKSA *håbbe > SaU hábba ~ SaE haabpe ~ SaG Ø

Myöhemmissä lainasanoissa olisi sitten mahdollisesti myös *h-alkuiset sanat sopeutettu tähän jakaumaan niin, että pyöreän vokaalin edellä laina omaksuttiin f-alkuisena, mutta tämän seikan selvittäminen jää tulevaisuuteen. Yhteenveto tässä käsiteltyjen kolmen sananalkuisen äänteen edustuksesta on esitetty taulukossa 2.

Taulukko 2. Yhteenveto äännteissä *f, *ʒ ja *h tapahtuneista muutoksista saamelaiskielissä.

Lähtöäänne	EKSA	LKSA	Itäisemmät kielet
*f	*fO ~ *fE	*f	*v
*ʒ	*fO ~ *hE	*t	*t
*h	*hO ~ *hE	*h	Ø

3.4 Astevaihtelun synty

Myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen kehittyi astevaihtelu siten, että avoimen toisen tavun edellä yksinäiskonsonantti muuttui puolipitkäksi (I : I+) ja geminaatta ylipitkäksi konsonantiksi (II : III; Korhonen 1981, 135–149).

MKSA-1: *koatē ʼkotaʼ : *koatēn sg.gen | *påkķe ʼkuumuus, kuumaʼ : *påkķen | *joke ʼjokiʼ : *jokēn
 > MKSA-2: *koatē : *koatēn > SaP goahti : goađi | *påkķe : *påkķen > SaP báhka : báhka | *jokē : *jokēn > SaP johka : joga
 > EKSA: *koatē : *koatēn > SaU gáhtie : gáđien ~ SaE gáetie : gáetien ~ SaG ⟨gáeti⟩ | *påkķe : *påkķen > SaU báhka : báhkan ~ SaE baahke : baahken ~ SaG ⟨back⟩ | *jokķe : *jokķen > SaU juhka : juhkan ~ SaE johke : johken ~ SaG ⟨jock⟩

Eteläsaamassa ei tunnetusti ole astevaihtelua, vaikka ilmiö esiintyy kaikissa muissa saamelaiskielissä. Uumajansaamassa astevaihtelua esiintyy rajoitetusti: vain ensitavun alkupe-
 räisen pitkän vokaalin jäljessä (Etelä-Tärnan murteessa ei ollenkaan; Larsson 2012, 122).
 Vaikka eteläsaamen kirjakieli ei eroa näytä, siinä lyhyttä vokaalia seuraava geminaatta on
 foneettisesti aina ylipitkä (esimerkkisanat johke vs. baahke: Lagercrantz 1939, 212, 619)
 aivan kuten uumajansaamassa. Gävlensaamen merkinnöistä mahdollista eroa pitkän ja
 ylipitkän välillä ei voida nähdä, mutta todennäköisesti jo eteläkantasaamassa on tapahtu-
 nut lyhyen vokaalin jäljessä ensin yksinäiskonsonantin geminoituminen (I > II) ja sitten
 vielä geminaatan piteneminen (II > III). Emme kuitenkaan merkitse eteläkantasaamen
 rekonstruktioissamme ylipitkää konsonanttia (paitsi havainnollistuksen vuoksi sanassa

**jokke* edellä), koska se automaattisesti korvaa geminaatan aina lyhyen vokaalin jäljessä (ks. alaluku 4.2).

On todennäköistä, että astevaihtelu on levinnyt uumajansaameen vasta eteläkantasaa-
melaisten muutosten jälkeen, koska muussa tapauksessa odottaisi myös lyhyttä vokaalia
seuranneen alkuperäisen geminaatan sopeutuneen astevaihteluun (II : III) aivan samoin
kuin pitkän vokaalin jäljessä tapahtui. Paras selitys astevaihtelun havaitulle rajoittuneisuu-
delle uumajansaamessa on se, että jo eteläkantasaaamessa lyhyen vokaalin jäljessä tapah-
tunut geminaatan piteneminen (II > III) esti geminaatan sopeutumisen astevaihteluun
tässä asemassa. Saamen astevaihteluhan on suunnaltaan kvantiteettia pidentävä, jolloin
sen syntyminen vaatii äänneeltä ”tilaa” pidentyä. Ylipitkässä konsonantissa ei pitenemis-
mahdollisuutta enää ole.

4 Eteläkantasaameen johtavat äänne muutokset

4.1 Lyhyiden *i:n ja *u:n piteneminen

Eteläsaamen ja uumajansaamen vokaalien pituudet tunnetaan hyvin ja merkitään sel-
keästi, mutta gävlenäsaame ansaitsee tältä osin lyhyen tilannekatsauksen. Gävlenäsaamen
sanalistan kirjannut Per Holmberger ei merkitse eroa pitkien ja lyhyiden vokaalien vä-
lillä, mutta vokaalin pituus voidaan päätellä sitä seuraavan konsonantin pituudesta: ly-
hyiden vokaalien jäljessä alkuperäinen yksinäiskonsonantti merkitään yleensä kahdella
konsonantilla, ja pitkien tai pidentyneiden vokaalien kuten **uv:n* (< MKSa-1 **u*) ja **ij:n*
(< MKSa-1 **i*) jäljessä alkuperäinen yksinäiskonsonantti merkitään yleensä yhdellä kon-
sonantilla:

1. MKSa-1 **pesē* ’pyhä’ > EKSa **pissē* > SaU *bissie* ~ SaE *bissie* ~ SaG <*bissia*>
MKSa-1 **sesē* ’hiha’ > EKSa **sissē* > SaU *sissie* ~ SaE *sissie* ~ SaG <*sisse*>
MKSa-1 **seļe* ’syli’ > EKSa **selle* > SaU *salla* ~ SaE *sille* ~ SaG <*sälla*>
MKSa-1 **kerē* ’kaarna’ > EKSa **kerre* > SaU Ø ~ SaE *girre* ~ SaG <*gâr*>
2. MKSa-1 **lokē* ’10’ > EKSa **lükkē* > SaU *luhkkie*, *lühkkie* ~ SaE *luhkie* ~ SaG <*lhuttie*>
MKSa-1 **ponē* ’punoa’ > EKSa **püdnē* > SaU *büdniet* ~ SaE *butnedh* ~ SaG
<*buttnet*>
MKSa-1 **lomē* ’lumi’ > EKSa **lubmē* > SaU Ø ~ SaE *lopme* ~ SaG <*loppme*>
MKSa-1 **jokē* ’joki’ > EKSa **jukke* > SaU *juhkka* ~ SaE *johke* ~ SaG <*jock*>

vs.

3. MKSa-1 **vite* ’5’ > EKSa **vijte* > SaU *vijtta* ~ SaE *vijhte* ~ SaG <*wit*>
MKSa-1 **pire* ’piiri’ > EKSa **pijre* > SaU *bijrra* ~ SaE *bijre* ~ SaG <*bir*>
4. MKSa-1 **supē* ’haapa’ > EKSa **süvpē* > SaU *suvppie* ~ SaE *suvhpie* ~ SaG <*supe*>
MKSa-1 **kutē* ’6’ > EKSa **kuvte* > SaU *guvtta* ~ SaE *govhte* ~ SaG <*gote*>

Tällä perusteella myös gävlenäsaame on osallistunut suppeiden vokaalien pitenemiseen
yksinäiskonsonantin edellä, eli muutos on rekonstruoitava jo eteläkantasaameen. Tämä

muutos on myös yksi suhteellisesti varhaisimpia, koska se on vienyt toteutumaehdon seuraavan kohdan muutokselta.

4.2 Yksinäiskonsonantin piteneminen lyhyen vokaalin jäljessä

Edellisen muutoksen jälkeen jäljelle jääneitä ensitavun lyhyitä vokaaleja **e* ja **o* seuraava yksinäiskonsonantti on pidentynyt. Tämä kehitys näkyy selvästi kaikkien kolmen kielen osalta edellisen kohdan esimerkeistä. Tämä muutos luultavasti edeltää kohdan 4.4 muutosta, koska on taloudellisempaa olettaa yksinäiskonsonantin pidentyneen **e*:n ja **o*:n jäljessä ennen näiden kummankin halkeamista neljäksi eri vokaaliksi.

Kuten alaluvussa 3.4 perusteltiin, konsonantin piteneminen lienee tapahtunut kahdessa vaiheessa: ensin lyhyttä vokaalia seuraava yksinäiskonsonantti geminoitui (I > II), ja sitten primaarit ja sekundaarit geminaatat pitenivät (II > III). Vaikka gävleensaame ei tee eroa pitkän ja ylipitkän asteen välillä, voidaan olettaa näiden muutosten tapahtuneen siinäkin, koska myöhäisempiinkin muutoksiin gävleensaame on osallistunut.

4.3 **ivC* > **uvC*

Muutos **ivC* > **uvC* näyttäisi tapahtuneen säännöllisesti jo eteläkantasaamassa, toisin kuin aiemmin ajattelimme (ks. Piha–Häkkinen 2020, 110). Tämä sekundaarinen **u* on myöhemmin osallistunut myös metafooniakehitykseen (ks. alaluku 4.5), eikä sen edustus eroa alkuperäisen **u*:n pidentyneestä edustuksesta **uv* yksinäiskonsonantin edellä. Muissa saamelaiskielissä näissä sanoissa on **i* säilynyt, paitsi piitimensaamassa on joissain sanoissa havaittavissa samanlaista kehitystä. Emme analysoi piitimensaamen kehitystä tässä.

MKSA-1 **tivrē* 'eläin' > EKSA **tivrē* 'eläin' > SaU *divrrie*, Malå *düvrrie* ~ SaE *duvrrie* ~ SaG <*durie*> vs. SaP *divri*

MKSA-1 **čivr̥s* 'saivare, täinmuna' > EKSA **čuvr̥s* > SaU Ø ~ SaE *tjovres(e)* ~ SaG <*tjohres*> vs. SaP *čivrrus*

MKSA-1 **rivk̆jē* 'ei-saamelainen nainen' > EKSA **ruvk̆jē* > SaU *ruvguoj* ~ SaE *rovkije* ~ SaG Ø vs. SaP *rivgu*

MKSA-1 **čivkē* 'eläimen poikanen' > EKSA **čuvkē* > SaU *tjuvgga* ~ SaE *tjovke* ~ SaG Ø vs. SaP *čivga*

MKSA-1 **tivres* 'kallis' > EKSA **tuvres* > SaU *duvras*, *divras* ~ SaE *dovres* ~ SaG Ø vs. SaP *divrras*

4.4 Lyhyiden **o*:n ja **e*:n jakautuminen

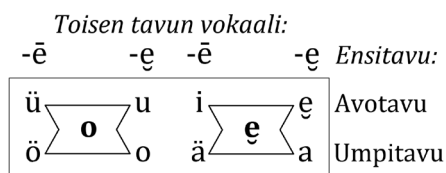
Eteläkantasaamassa **o*:n ja **e*:n kehitys on ollut niin mutkikasta, ettei niitä mitenkään voida johtaa samasta kantamurteesta luoteissaamelaisten kielten kanssa (vrt. luku 2). Vokaalimuutosten ehdot liittyvät sekä toisen tavun vokaalin laatuun että ensitavun avonaisuuteen (kuva 2).

1. MKSa-1 *kontē 'villipeura' > EKSa *köddē > SaU gāddie ~ SaE gedtie ~ SaG ⟨gätti⟩
 MKSa-1 *lokē 'io' > EKSa *lükkē > SaU luhkkie, lühkkie ~ SaE luhkie ~ SaG ⟨lhuttie⟩
 MKSa-1 *colke- 'sylkeä' > EKSa *colke- > SaU tjålggat ~ SaE tjalkedh ~ SaG ⟨tjåkätt⟩
 MKSa-1 *ocē- 'etsiä' > EKSa *ucce- > SaU uhttsat ~ SaE ohtsedh ~ SaG ⟨otsät⟩
2. MKSa-1 *lēpsē 'kaste' > EKSa *läpsē > SaU Malå lapssie ~ SaE lepsie ~ SaG ⟨läbsie⟩
 MKSa-1 *pēsē 'pyhä' > EKSa *pissē > SaU bissie ~ SaE bissie ~ SaG ⟨bissia⟩
 MKSa-1 *pēlvē 'pilvi' > EKSa *palvē > SaU balvva ~ SaE balve ~ SaG ⟨ballove⟩
 MKSa-1 *sēlē 'syli' > EKSa *sellē > SaU salla ~ SaE sille ~ SaG ⟨sälla⟩

Eteläsaamessa ensitavun erilähtöiset *e:t* (*gedtie* < *oCCē ja *lepsie* < *eCCē) näyttäisivät täysin langenneen yhteen, kun taas uumajansaame ja gävlenasaame ovat säilyttäneet näissä tapauksissa eron alkuperäisen pyöreän ja lavean vokaalin välillä. On perusteltua rekonstruoida eteläkantasaameen erillinen *ö, koska sen vastaavuussarja (SaU å ~ SaE e ~ SaG ⟨å⟩) on pysynyt erillään *o:n vastaavuussarjasta (SaU å ~ SaE a/å ~ SaG ⟨å⟩), vaikkakin vain eteläsaamessa. Toinen tällainen sana, jolla on vastine kaikissa eteläisissä kielissä, on MKSa-1 *lontē 'lintu' > EKSa *löddē > SaU lāddie ~ SaE ledtie ~ SaG ⟨lāudti⟩. Myöhemmin eteläsaamen erilliskehityksen aikana *ö olisi langennut yhteen *ä:n kanssa (> SaE e), kun taas uumajansaamessa ja gävlenasaamessa *ö olisi langennut yhteen *o:n kanssa (> SaU å ~ SaG ⟨å⟩).

Päinvastaista kehityssuuntaa olisi hankalampi perustella: miksi eteläsaamessa olisi tapahtunut äänteen jakautuminen ilman mitään äänneympäristössä havaittavaa selittävää tekijää? Lisäksi järjestelmän symmetria edellyttää, että kummallakin vokaalilla on ollut neljä erilaista lopputulosta perustuen parametreihin väljä vs. suppea ja etinen vs. takainen (kuva 2).

Kuva 2. Myöhäiskantasaamen ensitavun *o:n ja *e:n kehitys eteläkantasaamessa.

Symmetriaa rikkoo hieman se, että suppean *i:n parina on *i:n sijasta *e (< *eCe). Tähän rekonstruktioon meidät pakottaa se, että avotavuissa alkuperäinen *i ja sekundaarinen *i (< *eCē) ovat langenneet laadullisesti yhteen vain *ē-vartaloissa (alla esimerkki 1) mutta pysyneet erillään *e-vartaloissa uumajansaamessa ja gävlenasaamessa (esimerkki 2 vs. 3). Rekonstruoiimme eteläkantasaameen *i:n silloin, kun eteläsaamen i:tä vastaa uumajansaamen i ja gävlenasaamen ⟨i⟩, ja *e:n silloin, kun eteläsaamen i:tä vastaa uumajansaamen a ja gävlenasaamen ⟨å⟩.

1. MKSa-1 **imē* 'sedän vaimo' > EKSa **ijmē* > SaU Malå *jijbmie* ~ SaE *jijmie* ~ SaG Ø
MKSa-1 **pešē* 'pyhä' > EKSa **pissē* > SaU *bissie* ~ SaE *bissie* ~ SaG <*bissia*>
2. MKSa-1 **pire* 'piiri' > EKSa **pijre* > SaU *bijrra* ~ SaE *bijre* ~ SaG <*bir*>
MKSa-1 **rite* 'teuraspuolisko' > EKSa **rijte* > SaU *rijtta* ~ SaE Ø ~ SaG Ø
3. MKSa-1 **sele* 'syli' > EKSa **selle* > SaU *salla* ~ SaE *sille* ~ SaG <*sälla*>
MKSa-1 **neðe* 'varsi' > EKSa **neððe* > SaU *nadda, narra* ~ SaE *nirre* ~ SaG <*nådd*>

Metafonia, joka synnytti etuvokaaliset variantit toisen tavun **ē*:n edellä, on luultavasti ollut osana tässä esitettyä kehitystä aivan alusta alkaen, koska kaikki kehityksen tuloksena syntyneet allofonit eivät olleet korkeudeltaan täysin samoja. Jos palataalistava vokaalimefonia olisi jakanut vokaalifoneemit vasta myöhemmin erillisenä tapahtumanaan, **ē*:n etiseksi pariaksi olettaisi ilmestyneen **e*:n eikä **i*:n. Myöhemmin metafoniakehitys laajeni eteläkantasaamassa muihinkin vokaaleihin (ks. seuraava kohta).

4.5 Metafoniamuutokset

Saamelaiskielten tutkimuksessa metafonia tarkoittaa ensitavun vokaalin muuttumista toisen tavun vokaalin vaikutuksesta. Edellisessä kohdassa lähtökohtana olivat takavokaalit **o* ja **ē*, jotka jakautuivat väljempiin umpitavun edellä ja suppeampiin avotavun edellä, mutta sen lisäksi niille kehittyi etiset allofonit toisen tavun **ē*:n edellä. Oletettavasti pian tämän jälkeen eteläkantasaamen metafoniaiilmiö levisi myös muihin suppeisiin takavokaaleihin, ja ehkä samaan aikaan syntyi myös suunnaltaan täydentäviä metafoniamuutoksia: toisen tavun **ē*:n edellä suppeille etuvokaaleille kehittyi takaisia allofoneja. Väljemmissä vokaaleissahan jo edellisen muutoksen seurauksena olivat syntyneet vastinparit etinen vs. takainen: **ä* vs. **a* ja **ö* vs. **o*. Eteläkantasaamen diftongeista vain suppeat **uo* ja **ie* osallistuivat metafoniakehitykseen, kun taas väljät **oa* ja **eä* säilyivät vielä tässä vaiheessa ilman allofoneja.

1. MKSa-1 **vite* '5' > EKSa **vijte* > SaU *vijtta* ~ SaE *vijhte* ~ SaG <*wit*>
MKSa-1 **pire* 'piiri' > EKSa **pijre* > SaU *bijrra* ~ SaE *bijre* ~ SaG <*bir*>
2. MKSa-1 **kiete* 'käsi' > EKSa **kijete* > SaU *giähta* ~ SaE *giete* ~ SaG <*giet*>
MKSa-1 **nieke*- 'nähdä unta' > EKSa **njekedē*- > SaU *niägadit* ~ SaE *niekedidh* ~ SaG <*niakedit*>
3. MKSa-1 **kukkē* 'pitkä' > EKSa **kükkē* > SaU *guhkkie, gühkkie* ~ SaE *guhkie* ~ SaG <*guckies*>
MKSa-1 **uccē* 'pieni' > EKSa **üccē* > SaU *uhtjtje, ühtjtje* ~ SaE *uhtjiedidh* 'pienentää' ~ SaG <*uttjap*> 'pienempi'
4. MKSa-1 **kuossē* 'vieras' > EKSa **küössē* > SaU *guössie* ~ SaE *guessie* ~ SaG <*guässiä*>
MKSa-1 **cuotē* '100' > EKSa **cüötē* > SaU *tjuöhtie* ~ SaE *tjuetie* ~ SaG <*djuättje*> '1000'

Eteläkantasaamen **u*:n ja **uo*:n palataalistumisesta **ē*:n edellä todistavat kaikki kolme kieltä, ja **ie*:n velaaristumisesta **ē*:n edellä todistavat eteläsaame ja jossain määrin

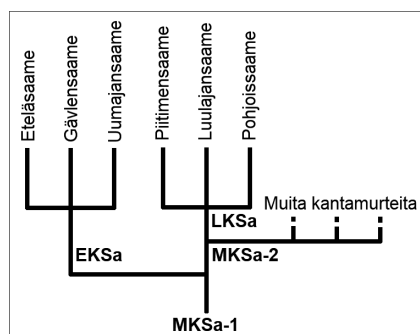
gävlenäsaame, jossa diftongi näissä sanoissa on usein <ia/ea>, kun se etisissä sanoissa on usein <iä/eä>. Lisäksi Schlachter (1958) merkitsee uumajansaamen Malån murteeseen nähin sanoihin [ia]-diftongin, ja onkin tulkinnanvaraista, velaaristuiko diftongin alkuvai loppuosa vai molemmat. Olemme päätyneet merkitsemään vain alkuosan takaiseksi. Lopuksi *i:n ja *ij:n takaisuudesta mainitussa ympäristössä todistavat uumajansaame ja eteläsaame.

5 Yhteenvedo: eteläkantasaamen kronologiaa ja eriytyminen tytärkieliksi

5.1 Kokonaiskuva ääntenmuutosten pohjalta

Olemme edellisissä luvuissa esitelleet (1) kahdeksan ääntenmuutoskokonaisuutta, jotka yhdistävät vain uumajansaamea, eteläsaamea ja gävlenäsaamea (*kj > *kš | *tj > *tš | *θ > *fO ~ *hE | *iCV > *ijCV ja *uCV > *uvCV | *VC > *VCC | *ivC > *uvC | *o:n ja *e:n jakautuminen | metafoniamuutokset); (2) neljä ääntenmuutoskokonaisuutta, jotka yhdistävät kaikkia muita paitsi kolmea eteläisintä saamelaiskieltä (*kj > *vj | *tj > *rš | *θ > *t | astevaihtelun synty); (3) neljä ääntenmuutoskokonaisuutta, jotka yhdistävät piitimensaamea, luulajansaamea ja pohjoissaamea (*šC > *jhC | *cC > *sC ja *ćC > *šC | *mm > *m, *nn > *n jne. | *e > *a); ja (4) sivunneet kolmea muuta ääntenmuutosta, joilla on laajahko levinneisyys eteläisissä ja luoteisissa kielissä (*mp > *bb, *nt > *dd jne. | *mm > *ʔmm, *nn > *ʔnn jne. | *tk > *θk).

Olemme osoittaneet, että kokonaiskuvan perusteella ei ole syytä puhua länsisaamelaisista kielistä muuten kuin alueellisessa merkityksessä, koska eteläiset kielet ja luoteiset kielet polveutuvat eri kantamurteista. Eteläkantasaame näyttää eronneen ensimmäisenä myöhäiskantasaamelaisesta yhteydestä muiden saamelaiskielten polveutuessa myöhäiskantasaamen toisesta vaiheesta. Uumajansaame, eteläsaame ja gävlenäsaame voidaan uskottavasti johtaa rekonstruoimastamme eteläkantasaamesta (kuva 3). Tytärkielten kehityksen selvittäminen eteläkantasaamen hajoamisen jälkeen jää tuleviin tutkimuksiin.

Kuva 3. Etelä- ja luoteiskantasaamen tytärkieliin keskittyvä sukupuu, joka perustuu yhteisiin ääntenmuutoksiin.

Vaikka uumajansaame synkronisella tasolla on yksi kieli, sen länsimurteet jakavat monia ns. eteläsaamelaisia ääntenmuutoksia (Larsson 2012). Jatkotutkimuksissa olisi tärkeää tarkastella uumajansaamen ja eteläsaamen murteita erillisinä yksiköinä. Gävlensaamen osalta näyttää jo tässä vaiheessa selvältä, ettei sitä voi selittää eteläsaamen myöhäiseksi saarekkeeksi, vaan se on yhtäältä kehittynyt aivan eri suuntaan kuin eteläsaame (esim. MKSa-1 **eCē* > SaE *iCCe* ~ SaG *ǎCCe*, *aCCe* | MKSa **oCCē* > SaE *eCCie* ~ SaG *ǎCCie*) ja toisaalta jäänyt eteläsaamelaisten muutosten ulkopuolelle (esim. MKSa-1 **jv* > SaE *jj* ~ SaG *iv*).

5.2 Gävlensaame eteläkantasaamen tytärkielenä

Onko gävlensaame jääne jo hyvin varhaisesta yhtenäisestä, eteläisen Norlannin rannikolle asti ulottuneesta eteläkantasaamelaisesta puhuma-alueesta, vai edustaako se vasta myöhemmin sisämaasta rannikolle ja pohjoisesta etelään muuttaneiden saamelaisten kieltä? Useiden todisteiden perusteella kallistomme ensimmäisen vaihtoehdon puolelle.

Ensiksikin esittelemämme uusi saamelaiskielten taksonomia, jossa eteläkantasaame on eronnut ensimmäisenä muiden saamelaiskielten vielä jatkaessa yhdessä, tekee sen osalta pohjoisen kautta kiertäneen leviämisen aiempaa epätodennäköisemmäksi. Merkittävästi lyhyempi reitti kulkisi suoraan Länsi-Suomesta Pohjanlahden yli Norlannin rannikolle.

Toiseksi Lars-Gunnar Larssonin sanastollisen analyysin perusteella gävlensaamen esimuodon on täytynyt olla hyvin etelässä jo varhain. Tärkein todiste tästä on kasvinnimi *gosen milkie grasi* 'tummaporro (*Ballota nigra*)' (kirjaimellisesti "lehmän-maito-kasvi"). Kasvi kasvaa Kaakkois-Ruotsissa, ja sen esiintymisen pohjoisraja kulkee Västmanlandin ja Gästriklandin tienoilla. Sitä kauempana pohjoisessa tai sisämaassa olevat seudut eivät enää vastaa sitä luonnonmaantieteellistä kuvaa, jonka sanalistasta saa, kuten Larsson on perustellut (Larsson 2005; 2018, 211–213).

Nimityksen *gosen milkie grasi* kaikki osat ovat ikivanhoja kantaskandinaavisia lainasanoja, joiden iästä todistaa niiden laaja levinneisyys ja säännöllinen edustus saamelaiskielissä. Tällaiset yhteiset lainasanat eivät kuitenkaan todista gävlensaamen pitkästä paikallisesta jatkuvuudesta, vaan nimityksen ajoituksellinen arvo on siinä, että noin eteläisellä kasvilla ylipäätään on vanha nimi gävlensaamessa. Jos kieli olisi vasta myöhään levinnyt alueelle, kasvin nimi olisi luultavimmin lainattu alueella ennestään asuneilta ruotsalaisilta (ruotsiksi *bosyska*).

Kolmanneksi gävlensaamessa näyttäisi olevan sellaisia ikivanhoja muinais- ja ehkä jopa kantaskandinaavisia lainasanoja, joita ei ole muissa saamelaiskielissä tai jotka äännepiirteiden ja merkityseron perusteella viittaavat muista kielistä erilliseen lainautumiseen. Näitä sanoja on vaikea selittää mitenkään muuten kuin olettamalla nimenomaan kieli-
muodon pitkää paikallista jatkuvuutta.

SaG *eiker lost* 'tammenlehti' < EKSa **ājke(r)* ← MSk *eik* 'tammi' > Ru *ek* (vrt. saamen **(h)ājkke* 'aarnipuu' ← KSk **aik(i)* 'tammi')

SaG <londen lost> 'vaahteranlehti' < EKSa *lun-? < KSk *hluni- 'vaahtera' tai MSk hlynr
> Ru lönn

SaG <nuttä> 'pätkinä(pensas)' < EKSa *nuttō < KSk *hnutu 'pätkinä' tai MSk hnot >
Ru nöt

Nämä sanat vaativat vielä tarkempaa selvittelyä, mutta jo alustavasti voitaneen äänteellisin perustein sulkea pois myöhäinen lainautuminen ruotsista. Nämä kolme ilmeisen vanhaa lainasanaa näyttäisivät osoittavan gävleensaamen pitkää erilliskehitystä nykyisen saamelaisalueen kaakkoispuolella, koska tammi (*Quercus robur*), vaahtera (*Acer platanoides*) ja pätkinäpensas (*Corylus avellana*) kasvavat Norlannissa enää rannikkoalangolla. Muinais-skandinaavisilla lainasanoilla olisi ikää suunnilleen 1000 vuotta ja kantaskandinaavisilla lainasanoilla yli 1500 vuotta.

Näyttää siltä, että gävleensaamen esimuoto on jo hyvin varhain muodostanut muista saamelaiskielistä alueellisesti eriytyneen kontaktipinnan skandinaavien suuntaan. Alustavat todisteet osoittavat, ettei gävleensaame levinnyt alueelle vasta myöhemmin pohjoisesta vaan edustaa pitkää paikallista jatkuvuutta, todistaen näin koko Keski-Skandinavian kattaneesta eteläkantasaamelaisesta puhuma-alueesta mahdollisesti jo ensimmäisen vuosituhanen alkupuoliskolla mutta viimeistään toisen vuosituhanen taitteessa.

5.3 Kokonaiskronologia

Tässä luvussa luonnostelemme kokonaiskronologiaa yhdistämällä edellisessä artikkelissamme esittämämme germaanisten ja skandinaavisten lainasanojen äännekorvausten perusteella luodun absoluuttisen kronologian (Piha-Häkkinen 2020, 115–119) ja eteläkantasaameen ja myöhäiskantasaame-2:een johtaneiden äännekorvausten suhteellisen kronologian. Kronologioiden yhdistäminen toisiinsa edellyttää ankkuriääniteitä, jotka näkyvät kummallakin tasolla (taulukko 3).

Ensimmäinen ankkuriäänite on eteläkantasaamen lyhyt *a, jonka edellisessä artikkelissamme katsoimme liittyvän aikaportaaseen 6: myöhäiskantaskandinaavista saamelaisiin kantamurteisiin suunnilleen 400-luvulla jaa. lainatut sanat (Piha-Häkkinen 2020, 118). Lyhyen *a:n synty liittyy myöhäiskantasaame-1:n *e:n ehdollisiin muutoksiin eteläkantasaamessa: *e on muuttunut *a:ksi umpinaisessa ensitavussa (eli pitkän keskuskonsonantiston edellä) toisen tavun *e:n edellä (alaluku 4.4).

On mielenkiintoista, että varhaisimmat lyhyen *a:n sisältävät lainasanat edustavat juuri tyyppiä *aCCe, johon lyhyt *a eteläkantasaamessa syntyi – silloinkin, kun muut saamelaiskielet viittaavat muuhun toisen tavun vokaaliin. Tämä viittaa siihen, että uusi äänne omaksuttiin pian syntymänsä jälkeen ja vielä rajoittunein esiintymisehdoin myös lainasanoihin korvaamaan lainanantajakielen lyhyttä *a:ta, joka myöhäiskantasaamen toisessa vaiheessa ja vielä luoteiskantasaamen varhaisvaiheessa korvattiin pitkällä *ā:lla. Näitä sanoja on lainattu kantaskandinaavista ja paleolappilaisesta kielestä, ja tällä perusteella *e:n jakautuminen voitaneen ajoittaa jotakuinkin samaan aikatasoon kuin kyseiset lainasanat eli suunnilleen 400-luvulle jaa. (Piha-Häkkinen 2020, 118–119):

EKsA **klac̥cē* 'paarma' ~ LKSa *(s)*lāvcā* 'nautakiiliäinen'

EKsA **sañē* 'kalastusverkko' ~ LKSa **sāñē* 'kulunut kalastusverkko'

EKSa **paršē* ~ LKSa **pāršē* 'erillään oleva vuori'

Toisena ankkurina voidaan pitää sananalkuisen **h*:n ilmestymistä eteläkantasaameen lainasanojen mukana. Ääntenmuutoksista tämä koskee sananalkuisen **θ*:n sulautumista **h*:hon lavean vokaalin edellä (alaluku 3.3). Edellisessä osassa ajoitimme **h*:n ilmestymisen eteläkantasaameen suunnilleen 300-luvulle jaa. (Piha–Häkkinen 2020, 118), mutta tämä on tietysti vain varhaisin mahdollinen aikataso **θ*:n sulautumismuutoksille – ne voisivat olla myös jonkin verran myöhäisempiä.

Kolmantena ankkurina voidaan pitää kantaskandinaavisten lainasanojen **gj*-yhtymän äännekorvausta suhteessa kantasaamelaisen sanaston **kj*-yhtymän muutoksiin. Erityisen hyvin nämä kohtaavat myöhäiskantasaamen toisessa vaiheessa: lainasanoissa skandinaavinen **gj* edustuu **vj*:nä, aivan kuten vanhan perintösanaston **kj* on muuttunut siinä tasossa **vj*:ksi. Tällaiset lainasanat selittyisivät luontevimmin niin, että kantaskandinaavin **gj* olisi korvattu **kj*:llä, minkä jälkeen **kj* olisi muuttunut **vj*:ksi, mutta todisteiden valossa asia ei kuitenkaan näytä menneen näin.

Edellisessä artikkelissamme ajoitimme luoteisgermaanisen muutoksen **jj* > **ggj* suunnilleen 200- ja 300-lukujen taitteen tuntumaan (Piha–Häkkinen 2020, 117), ja vasta tämän jälkeen **kj*-substituutio olisi tullut mahdolliseksi näissä sanoissa. Valitettavasti kyseisen kohdan ensimmäinen esimerkkisana (SaE *aavtjoe*) oli tuossa yhteydessä virheelinen: se edustaa jo vanhempaa germaanista **gj*-yhtymää eikä mainitun luoteisgermaanisen muutoksen tulosta. Tämä vanha **gj* olisi teoriassa voitu korvata **vj*:llä jo ennen muutosta **jj* > **ggj*, mikäli saamessa olisi jo ollut **vj*-yhtymä. Kuitenkin kaikki **vj*-sanat ovat joko lainoja skandinaavista, tuntematonta alkuperää tai peräisin aiemmasta **kj*:stä, eli kaikesta päätellen **vj*-yhtymä on saamessa nuori.

Se vaihtoehto voidaan sulkea pois, että skandinaavisten lainasanojen **gj* olisi korvattu saamen **kj*:llä, joka vasta myöhemmin olisi muuttunut **vj*:ksi. Nimittäin jo yhtenäisen myöhäiskantasaamen kerrostumassa luoteisgermaanin **gj* on korvattu **vc̥*:llä eikä **kj*:llä:

MKSa-1 **skāvc̥ō* 'parta' ← LG **skagja* 'parta' (Piha 2018, 208.)

> MKSa-2 **skāvc̥ō/ā* > SaP *skāvžā*

> EKsA **skāvc̥ō* > SaU *skāvttjā* ~ SaE *skaavtjoe* ~ SaG <*skautja*>

MKSa-1 **āvc̥ō* 'tuomi' ← LG **hagju* 'tuomi (*Prunus padus*)' (Piha 2018, 192, 194.)

> MKSa-2 **āvc̥ō* > SaP *āvžu*

> EKsA **āvc̥ō* > SaU *āvttja* ~ SaE *aavtja* 'metsä' ~ SaG Ø

Hieman myöhäisemmät sanat on lainattu erikseen myöhäiskantasaamen toiseen vaiheeseen ja eteläkantasaameen. Jälkimmäisessä haarassa toteutuu edelleen **vc̥*-korvaus, kun taas ensimmäisessä haarassa on jo tässä vaiheessa siirrytty **vj*-korvaukseen:

MKSa-2 **āvjō* > SaP *āvju*

~ EKsA **āvc̥ō* 'terän reuna' > SaU *āvttjuo* ~ SaE *aavtjoe* ~ SaG <*autjo*>

← KSk **agju* 'terän reuna' (Piha 2018, 192.)

On mahdollista, että myöhäiskantasaamen toisen vaiheen lainasanoissa nähtävä substitutiomalli $*gj \rightarrow *vj$ olisi voinut syntyä sen jälkeen, kun kielessä oli tapahtunut äänne­muutos $*kj > *vj$, vaikka tämäkään ei selitä sitä, miksi $*vc$ -korvauksesta ylipäätään luovuttiin tässä haarassa. Koska tämä muutos tapahtui vasta eteläkantasaamen eriyty­mi­sen jälkeen, on varhaisin mahdollinen ajoitus sille suunnilleen 200-luku jaa. (Piha–Häkkinen 2020, 117), mutta se voi olla jonkin verran myöhäisempikin.⁵

Germaanisten lainasanojen avulla hahmotellun absoluuttisen kronologian ja siihen ankkuroidun äänne­muutosten suhteellisen kronologian perusteella yhtenäisen myöhäiskantasaamen hajoaminen eteläkantasaameksi ja myöhäiskantasaamen toiseksi vaiheeksi näyttäisi osuvan aikavälille 200–500 jaa. (taulukko 3).

Taulukko 3. Kokonais­kronologian mahdollistavat ankkuriäänteet, jotka näkyvät sekä lainasanoissa että perintösanoissa, ja niiden summittainen absoluuttinen ajoitus.

Äännekorvaus	Vuosisata	Äänne­muutos	Alaluku
KSk $*gj \rightarrow$ MKSa-2 $*vj$	200/300 jaa.	MKSA-1 $*kj >$ MKSA-2 $*vj$	3.1
Sananalkuinen $*h$	300 jaa.	MKSA-1 $*\theta E >$ EKSA $*hE$	3.3
Lyhyt $*a$	400 jaa.	MKSA-1 $*e CCe >$ EKSA $*aCCe$	4.4

Lyhenteet

C	mikä tahansa konsonantti
Co	mikä tahansa obstruentti
CC	mikä tahansa kahden konsonantin yhdistelmä
D	puolisoinnillinen dentaaliksiili
EKSA	eteläkantasaame
En	englanti
Ims	itämerensuomi (ottamatta kantaa lainanantajakieleen tai rekonstruktiosoon)
KG	kantagermaani
KSk	kantaskandinaavi
LG	luoteisgermaani
LKSA	luoteiskantasaame
MKSA-1	myöhäiskantasaame-1
MKSA-2	myöhäiskantasaame-2 (rinnakkainen eteläkantasaamelle)
MKSm	myöhäiskantasuomi
MSk	muinaisskandinaavi
N	mikä tahansa nasaalikonsonantti
PaG	paleogermaani (ennen kantagermaania)
PKSm	pohjoiskantasuomi = kantasuomen Suomenlahden pohjoismurre
Ru	ruotsi
SaE	eteläsaame
SaI	inarinsaame

5 Mainittakoon, että myöhemmin (lyhyen $*a$:n ilmestyttyä) eteläkantasaameksikin nähdään uusi $*\acute{c}c$ -äännekorvaus (Piha–Häkkinen 2020: 111, 201): EKSA $*klač\acute{c}e$ 'paarma' > SaU $glahttja$ ~ SaE $klahtje$ < KSk $*klaggjan$ 'paarma'.

SaK	koltansaame
SaKil	kildininsaame
SaL	luulajansaame
SaP	pohjoissaame
SaPii	piitimensaame
SaT	turjansaame
SaU	uumajansaame
Sk	skandinaavi, erittelemättä rekonstruktiosoa
Sm	suomi
VKSa	varhaiskantasaame = saamen erillismuutosten alkuvaihe
VKSm	varhaiskantasuomi = itämerensuomen erillismuutosten alkuvaihe
Ø	kato: vastine puuttuu kielestä

Lähteet

- AIKIO, ANTE 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Oulun yliopisto, Oulu.
- (LUOBBAL SÁMMOL SÁMMOL ÁNTE) 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. RIHO GRÜNTAL ja PETRI KALLIO (toim.): *A linguistic map of prehistoric northern Europe*, 63–118. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- (LUOBBAL SÁMMOL SÁMMOL ÁNTE) 2022: Proto-Uralic. MARIANNE BAKRÓ-NAGY, JOHANNA LAAKSO ja ELENA SKRIBNIK (toim.): *The Oxford Guide to the Uralic Languages*, 3–27. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198767664.003.0001>
- BARRUK, HENRIK 2018: *Báhkuogirjje: Ubmejesámien–dáruon, Dáruon–ubmejesámien = Ordbok: Umesamisk–svensk, Svensk– umesamisk*. Kanaanstiftelsen i Sverige, Uumaja.
- BERGSLAND, KNUT 1946: *Roros-lappisk grammatikk. Et forsøk på strukturell språkbeskrivelse*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- 1995: *Bidrag til sydsamenes historie*. Skriftserie nr 1. Sámi dutkamiid guovddáš, Tromsø.
- HASSELBRINK, GUSTAV 1944: *Vilhelminalapskans ljudlära. Med särskild hänsyn till första stavelsens vokaler*. Uppsala.
- 1981–1985: *Südlappisches Wörterbuch. Ausgearbeitet von Gustav Hasselbrink*. Band I, II, III. Schriften des Instituts für Dialektforschung und Volkskunde in Uppsala. Ser. C:4. AB Lundequistska Bokhandeln, Upsala.
- HÄKKINEN, JAAKKO 2023: On locating Proto-Uralic. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 68.
- ITKONEN, TERHO 1982: *Laaja, lavea, lakea ja laakea*. Lisiä suomen *kj*-sanojen vaiheisiin. *Virittäjä* 1982, 121–139.
- KALLIO, PETRI 2015: The stratigraphy of the Germanic loanwords in Finnic. JOHN OLE ASKEDAL ja HANS FREDERIK NIENSEN (toim.): *Early Germanic Languages in Contact*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/nss.27.02kal>
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 370. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KUOKKALA, JUHA – SCHLACHTER, WOLFGANG 2020: Ume Saami lexical data from Älgu database with modernized spelling (1.0) [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4163676>
- LAGERCANTZ, ELIEL 1939: *Lappischer Wortschatz I–II*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- LARSSON, LARS-GUNNAR 2005: Saami Speakers in Central Sweden. *Folia Uralica Debreceniensia* 12, 59–68.
- 2012: *Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 83. Harrassowitz, Wiesbaden.
- 2013: The Earliest Contacts between Scandinavians and South Saami. *Folia Uralica Debreceniensia* 20, 161–176.

- 2018: *Per Holmberger och sockenlapparnas språk*. Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis 52. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala. Saatavissa: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn%3An%3Ase%3Auu%3Adiva-336640>.
- LEHTIRANTA, JUHANI 2015 [1989]: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. 3. painos. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. Saatavissa: <https://www.sgr.fi/fi/items/show/165>.
- MAGGA, OLE HENRIK 2014: Lullisámegiela muohtasánit. *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2014, 27–49. *Nedtedigibaakoeh*. Verkkosanakirja. Giellatekno, Tromssa. Saatavissa: <https://baakoeh.oahpa.no/>.
- PIHA, MINERVA 2018. Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 64, 118–233. <https://doi.org/10.33339/fuf.66694>
- PIHA, MINERVA 2020: *Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa. Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma*. Turun yliopiston julkaisuja C, 498. Turun yliopisto, Helsinki.
- PIHA, MINERVA – HÄKKINEN, JAAKKO 2020: Kantasaamesta eteläkantasaameen. Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä. *Sananjalka* 62, 102–124. <https://doi.org/10.30673/sja.95727>
- RYDVIK, HÅKAN 2013: *Words and varieties. Lexical Variation in Saami*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 269. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 2016: Sydsamisk eller umesamisk? ”Södra Tärna” i det samiska språklandskapet. *Fenno-Ugrica Suecana Nova Series* 15, 159–174.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Davvi Girji, Kárášjohka.
- SCHLACHTER, WOLFGANG 1958: *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und texte zur ethnographie*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

JAAKKO HÄKKINEN and MINERVA PIHA: *From Proto-Saami to Southern Proto-Saami, part two: Evidence of historical phonology with regard to the divergence of Southern Saami*

Our first *Sananjalka* article (vol. 62, 2020), which was based on different sound substitutions in Proto-Scandinavian loanwords, discussed that Southern Proto-Saami was the first language to diverge from the uniform Late Proto-Saami. We also elaborated on an absolute chronology, by linking Saami reconstruction stages to Germanic and Scandinavian reconstruction stages, and concluded that the disintegration of Late Proto-Saami occurred around 200 CE.

This second article focuses on the historical phonology of the three southern Saami languages: Southern Saami, Ume Saami, and Gävle Saami. Gävle Saami is a designation for an extinct Saami vernacular previously spoken in the Gävle region of Sweden, found 200 kilometres north of Stockholm. During the late 18th century, Per Holmberger wrote down a list of over 1,600 words with Swedish meanings, compiled and analysed by Lars-Gunnar Larsson (*Per Holmberger och sockenlapparnas språk*, 2018). This language shares some sound changes with both South and Ume Saami, but it does not belong to either of these languages.

We argue that (1) the assumed western Saami sound changes only spread to the three southern Saami languages, (2) there are several sound changes shared by all the other Saami languages except the three southern languages, and (3) there are several sound changes shared by the three southern Saami languages only. Our research presents reconstructions for a great deal of words in both Late Proto-Saami and Southern Proto-Saami. We conclude by creating a chronology, by connecting the sound changes via anchor sounds to the chronology based on the sound substitutions presented in our previous article.

Jaakko Häkkinen
hakkinenjaakko@gmail.com

Minerva Piha
minerva.m.piha@nord.no
Fakultet for lærerutdanning og kunst- og kulturfag
Nord universitet